

REVIZIJA FINANCIJSKIH IZVJEŠTAJA GOSPODARSKIH DRUŠTAVA

Uvod

Revizija je neovisno ispitivanje financijskih izvještaja ili onih financijskih informacija koje se odnose na subjekt, onaj profitno usmjeren ili onaj koji to nije, bez obzira na njegovu veličinu ili zakonski oblik, kad je takvo ispitivanje potaknuto s namjerom izražavanja mišljenja o tome. Iskustva mnogih gospodarskih društava u posljednjih nekoliko godina govore u prilog činjenici da napredak bez dobrog i brzog prikupljanja, obrade i korištenja informacija u suvremenim uvjetima nije moguć.

Zapravo, informacija i suvremene informacijske tehnologije ruše temelje na kojima počiva tradicionalna organizacija i dovode do bitno povećane učinkovitosti i djelotvornosti. Povezano s tim, redefinira se pojam i očekivanja od suvremene revizije, koja smisao svoga postojanja treba tražiti u sposobnosti osiguravanja kvalitetnih eksternih i internih informacija koje kolaju vertikalno i horizontalno unutar i izvan organizacije. Informacije za potrebe poslovnog odlučivanja pribavljaju se iz različitih izvora. U tom kontekstu, značajna uloga i mjesto pripada financijskim izvještajima kao nositeljima računovodstvenih informacija, koji su rezultat ili konačni proizvod funkcioniranja središnjeg dijela upravljačkog informacijskog sustava - računovodstvenog informacijskog sustava.

Iako donositelji poslovnih odluka, posebice interni (menadžment), u procesu poslovnog odlučivanja redovito zahtijevaju dodatne upravljačke informacije, ipak se mnogi moraju osloniti na financijske izvještaje kao svoj glavni izvor financijskih informacija, pa stoga financijske izvještaje treba sastaviti i prezentirati imajući na umu njihove potrebe.

Uobičajeno se pod financijskim izvještajima podrazumijeva bilanca, račun dobiti i gubitka, izvještaj o novčanim tijekovima te bilješke uz financijske izvještaje. Razmatranjem sadržaja financijskih izvještaja pokazuje se da isti omogućuju spoznavanje dvaju temeljnih kriterija uspješnog upravljanja, a to su sigurnost poslovanja (likvidnost, financijska stabilnost i zaduženost) i uspješnost ili efikasnost (rentabilnost).

Pojmovi:

(Revizija, revizor, revizijski izvještaj, rizik, inherentni rizik, detekcioni rizik, materijalnost, dokumentacija revizora,)

1.1. POJAM REVIZIJE

Financijski izvještaji temeljna su podloga i polazište za analizu poslovanja i ocjenu stanja gospodarsko društvo. Revizija je neovisno ispitivanje financijskih izvještaja ili onih financijskih informacija što se odnose na subjekt, onaj profitno usmjeren ili onaj koji to nije, bez obzira na njegovu veličinu ili zakonski oblik, kad je takvo ispitivanje potaknuto s namjerom izražavanja mišljenja o tome.

Revizija je organizirana i svrhovita aktivnost kojom se naknadno ispituje poslovanje gospodarsko društvo, i to prije svega financijski izvještaji ili financijske informacije koje se

odnose na subjekt. Revizijom financijskih izvještaja želi se utvrditi da li prezentirani financijski izvještaji realno i objektivno prikazuju financijski položaj i uspješnost poslovanja gospodarsko društvo, što podrazumijeva izbor kriterija za ocjenu realnosti i objektivnosti, a to su računovodstvena načela, računovodstveni standardi i zakonski propisi.

Reviziju obavljaju neovisne i stručne osobe izvan gospodarsko društvo, prema utvrđenim pravilima sadržanima u revizijskim standardima i kodeksu profesionalne etike. Revizorovo izvješće o financijskim izvještajima mora se temeljiti na objektivnim dokazima i dostavlja se zainteresiranim korisnicima.

Temeljni je, dakle, zadatak revizije zaštita interesa vlasnika kapitala, te stvaranje pouzdane informacijske podloge za racionalno odlučivanje i upravljanje. Reviziju uvijek valja promatrati kao pretpostavku kvalitetnih i vjerodostojnih informacija i kao takva ona postaje jedan od ključnih instrumenata upravljačke ekonomije, odnosno temelj međusobnog komuniciranja i povjerenja svih interesnih skupina koje izravno ili neizravno upravljaju poslovanjem gospodarskog društva.

«Revizija je neovisno ispitivanje financijskih izvještaja ili onih financijskih informacija što se odnose na subjekt, onaj profitno usmjeren ili onaj koji to nije, bez obzira na njegovu veličinu ili zakonski oblik, kad je takvo ispitivanje potaknuto s namjerom izražavanja mišljenja o tome»¹.

Za reviziju je karakteristično:

- a) naknadno ispitivanje financijskih izvještaja ili onih financijskih informacija što se odnose na subjekt, kad je takvo ispitivanje potaknuto od strane subjekta ili predstavlja zakonsku obvezu.
- b) reviziju obavljaju neovisne i stručne osobe,
- c) revidiranjem se želi utvrditi da li predloženi financijski izvještaji subjekta, kao temeljni nositelji financijskih informacija za vanjsko izvješćivanje, realno i objektivno (odnosno fer i istinito) prikazuju financijsko stanje i njegov rezultat poslovanja.
- d) Objektivnost i realnost financijskih izvještaja utvrđuje se prema definiranim kriterijima,
- e) Kriteriji za ocjenu objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja moraju biti unaprijed poznati, a proizlaze iz: računovodstvenih načela, računovodstvenih standarda i zakonskih propisa, a definiraju se u usvojenim računovodstvenim politikama,
- f) Revizija se obavlja u skladu s usvojenim standardima, poštujući Kodeks profesionalne etike revizora,
- g) Mišljenje o realnosti i objektivnosti financijskih izvještaja potpisuje ovlašteni revizor.
- h) Revizorovo izvješće s mišljenjem temelji se na objektivnim dokazima i dostavlja se zainteresiranim korisnicima,
- i) Revizorovo mišljenje o objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja, uz skraćene oblike njihova iskazivanja, dostupno je javnosti.

¹ Međunarodni revizijski standardi, Hrvatska zajednica revizora ,Zagreb,1993.,

1.1. VRSTE REVIZIJE

S obzirom na objekt ispitivanja, revizija se usmjerava na:

- a) **reviziju poslovanja i (ili)**
- b) **reviziju financijskih izvještaja**

Revizija poslovanja obavlja se s ciljem da se ispituju i ocjene poslovanje, organiziranost poslovnih funkcija, način donošenja poslovnih odluka i funkcioniranje informacijskog sustava. Stoga se i promatra i obrađuje kao revizija u širem smislu.

Najčešće reviziju poslovanja obavljaju interni (unutarnji) revizori, što ne isključuje mogućnost da je obavljaju i eksterni (vanjski) revizori.

Revizija financijskih izvještaja obavlja se s ciljem naknadnog i neovisnog ispitivanja i izražavanja mišljenja o objektivnosti i realnosti informacija sadržanih u financijskim izvještajima. Shvaćena tako, promatra se kao revizija u užem smislu.

Reviziju financijskih izvještaja obavljaju eksterni (vanjski) revizori.

S obzirom na subjekt koji obavlja reviziju, kao i s obzirom na zakonski ustroj revizije u nas, revizija može biti:

- a) državna (engleski: governmental audit),
- b) unutarnja (interna) (engleski: internal audit),
- c) vanjska (eksterna) ili komercijalna (engleski: external audit).

Državnu reviziju obavljaju ovlaštene državni revizori, zakonski ustroj u odgovarajućem državnom organu (kod nas: Državni ured za reviziju kojim rukovodi glavni državni revizor)

U nekim razvijenim tržišnim gospodarstvima državna se revizija dijeli na:

- a) reviziju državnog proračuna i poslovanja subjekata koji se financiraju iz proračuna, i vezana je uz parlament,
- b) reviziju poslovanja centralne banke, i vezana je uz parlament,
- c) reviziju obračuna i naplate poreza te drugih državnih prihoda, vezana je uz organe državne uprave.

Unutarnju (internu) reviziju obavljaju unutarnji (interni) revizori. Objekt interne revizije primarno ispitivanje i ocjena objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja, već revizija poslovanja, organiziranost poslovnih funkcija način donošenja poslovnih odluka i funkcioniranje informacijskog sustava poduzeća. Stoga menadžment odlučuje o ustroju interne revizije, kao svojevrsnom nadzoru nad sustavom internih kontrolnih poduzeća i vezom s eksternom revizijom.

Vanjsku (eksternu) ili komercijalnu reviziju obavljaju vanjski (eksterni) neovisni ovlaštene revizori.

Vanjska revizija nazvana je i komercijalnom, jer se naknada za obavljanje revizije ugovara na komercijalnoj osnovi.

Objekt vanjske revizije (u daljnjem tekstu: revizija) primarno je ispitivanje objektivnosti i realnosti temeljnih financijskih izvještaja, a posredno i ispitivanje osnivanja i poslovanja klijenata, organiziranosti poslovnih funkcija, način donošenja poslovnih odluka i funkcioniranja informacijskog sustava.

Eksterna revizija predstavlja neovisno ispitivanje bilo koje financijske transakcije, financijskih izvještaja, ili poslovanja revidiranih subjekata, davanje neovisnog revizorskog mišljenja i izvještavanje korisnika i javnosti o tom mišljenju.

NADLEŽNOSTI UREDA ZA REVIZIJU INSTITUCIJA U BIH

Ured za reviziju nadležan je za:

1. Financijske revizije (regulirane članom 13. Zakona o reviziji)
2. Revizije učinka (regulirane članom 14. Zakona o reviziji)
3. Druge specifične revizije (regulirane članovima 17. i 18. Zakona o reviziji)

- ***FINANCIJSKA REVIZIJA***

Ured za reviziju prilikom vršenja financijske revizije (sukladno usvojenim revizijskim standardima) pregleda financijske izvještaje i pripadajuće račune institucija kod kojih se vrši revizija sa ciljem procjene da li su financijski izvještaji pouzdani i da li bilanci u potpunosti odražavaju rezultate izvršenja budžeta. Ured za reviziju procjenjuje da li rukovodioci institucija primjenjuju zakone i propise, koriste sredstva za odgovarajuće namjene, ocjenjuje financijsko upravljanje, funkcije interne revizije i sisteme interne kontrole. Ured za reviziju provodi i prethodnu reviziju u toku financijske godine uključujući praćenje primjene preporuka iz prethodnih revizija i analizu mjera poduzetih na osnovu tih preporuka. Izvještavanje o izvršenoj reviziji odvija se sukladno članu 16. Zakona o reviziji.

- ***REVIZIJU UČINKA***

Ured za reviziju ima pravo izvršiti pregled, ili ispitivanje određenog aspekta poslovanja cijele ili dijela institucije, programa ili aktivnosti u pogledu ekonomičnosti, efikasnosti i efektivnosti sa kojim ta institucija koristi svoje resurse i o tome izvještava na način utvrđen u članu 16. Zakona o reviziji.

- ***DRUGE SPECIFIČNE REVIZIJE***

1. Dodatni izvještaji Parlamentu FBiH

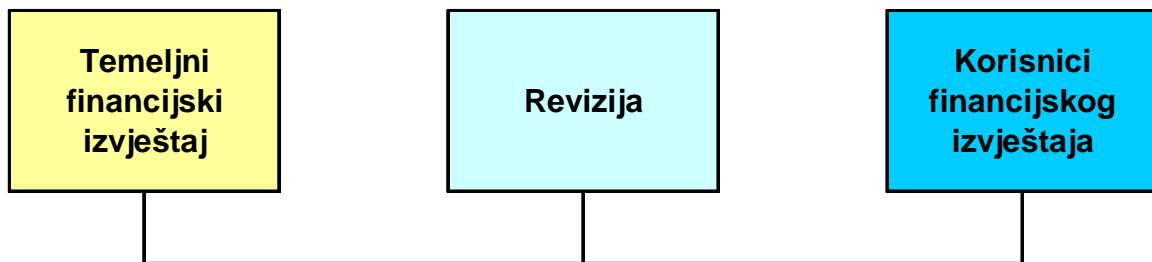
Ured za reviziju može, kada smatra potrebnim, podnijeti revizijski izvještaj Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine po pitanjima iz svoje nadležnosti

2. Specijalne revizije

Parlament Federacije Bosne i Hercegovine ili Parlamentarna komisija odgovorna za reviziju mogu u bilo koje vrijeme zahtijevati da Ured za reviziju izvrši specijalnu reviziju. Za zahtjeve o posebnim revizijama Komisija odgovorna za reviziju, obavezna je Uredu za reviziju osigurati posebna budžetska sredstva (čl.18. Zakona o reviziji). Ured za reviziju o izvršenoj specijalnoj reviziji obavještava podnosioca zahtjeva sukladno članu 16. zakona o reviziji.

1.2. ULOGA REVIZIJE U TRŽIŠNOM GOSPODARSTVU

Ako se polazi od premise da je glavna zadaća revizije ispitivanje i izražavanje mišljenja o objektivnosti realnosti temeljnih financijskih izvještaja (bilanca, račun dobiti i gubitka te izvještaj o gotovinskom tijeku), onda se revizija promatra i prosuđuje kao «veza koja stvara povjerenje» između menadžmenta, koji priprema i podnosi temeljne financijske izvještaje, i korisnika informacija sadržanih u tim izvještajima.

Slika 1: Shematski prikaz procesa revizije

Svi korisnici informacija sadržanih u temeljnim financijskim izvještajima ili barem većina od njih, nakon njihova revidiranja imaju povjerenje da temeljni financijski izvještaji objektivno i realno prikazuju financijsko stanje, rezultat poslovanja poduzeća i protok gotovine. Tako predočene informacije trebaju značiti kvalitetnu podlogu za poslovno odlučivanje, odnosno trebaju sadržavati kvalitetna obilježja, koja čine informacije upotrijebiti određuje kvalitetne osobine koje mora imati.

Pri tome, informacije trebaju biti za korisnike neutralne, korektne prema kvalitetnim svojstvima za odlučivanje, dostavljene na profesionalan ili zahtjevan način, vrijeme i mjesto odlučivanja.

Korisnici računovodstvenih i financijskih informacija različiti su, a različite su i njihove potrebe za informacijama, kao i ciljevi koje tim informacijama žele postići. To iz razloga što se među korisnicima tih informacija nalaze postojeći i budući investitori (ulagači), menadžment, namještenici (djelatnici), zajmodavci, dobavljači i ostali vjerovnici kupci, vlada te njezini organi i agencije, sindikati, javnost i dr.

Različitost njihovih potreba za informacijama kao i cilj koje tim informacijama žele postići uključuje sljedeće:

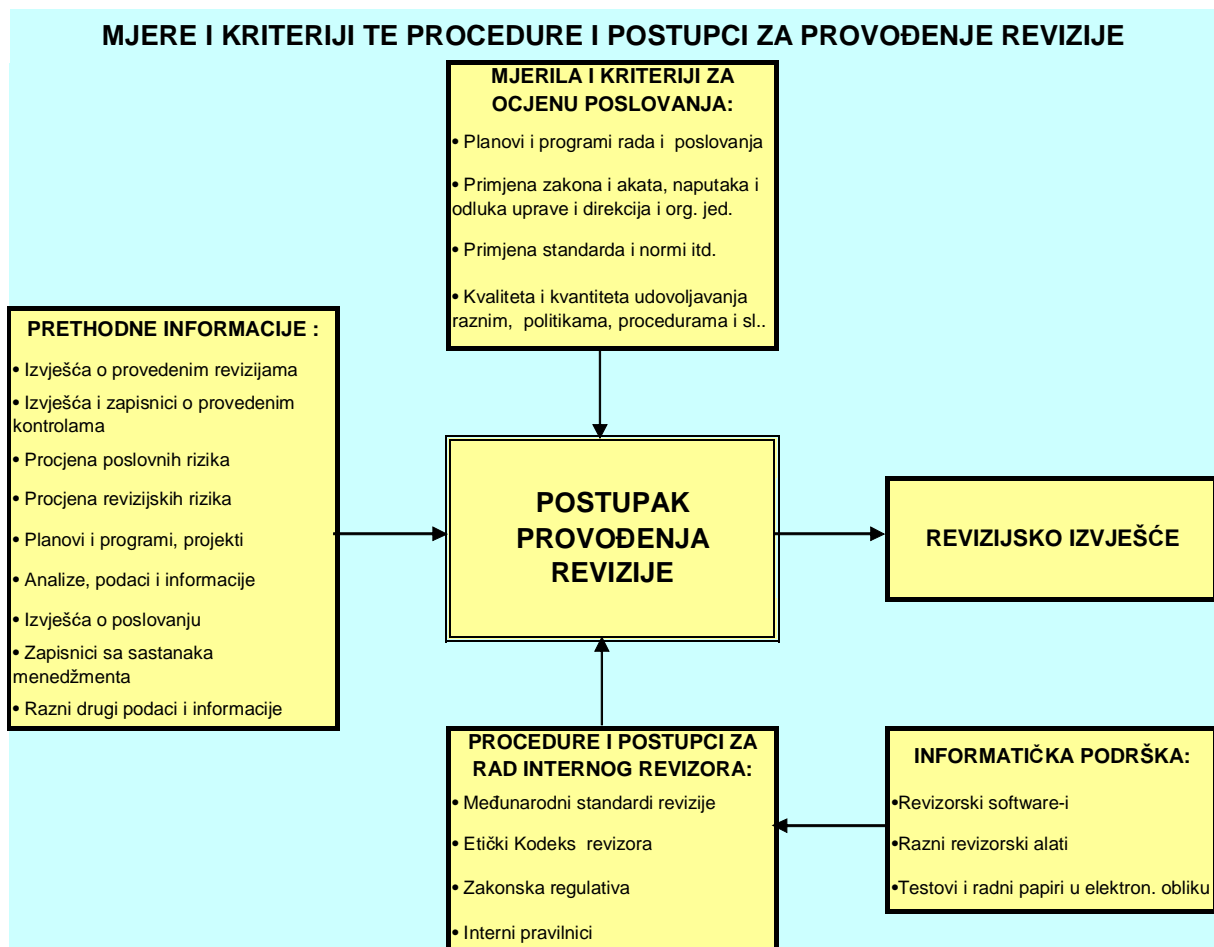
- a) **Investitori (ulagači)** su poglavito zainteresirani za procjenu rizika koji je svojstven ulaganju kapitala, i očekivanim prinosima na jedinicu uloga.
- b) **Postojeći dioničari** trebaju informacije koje će im omogućiti donošenje odluke da li je potrebno držati ili prodati dionice. Osim toga, njihov je interes za informiranjem usmjeren i na prognoziranje sposobnosti poduzeća za isplatu budućih dividendi, razine poslovanja i reinvestiranja, odnosno financijskog položaja poduzeća.
- c) **Menadžment** je pretežno zainteresiran za informacije koje su potrebite i koje mu pomažu pri planiranju, donošenju kvalitetnih poslovnih odluka i kontroli ostvarenja.

Osim toga, menadžment je odgovoran za pripremu i prezentiranje temeljnih financijskih izvještaja glasniciima i ostalim korisnicima, a glede vlasnika, informacije sadržane u temeljnim financijskim izvještajima uvjetuju mu mandat za daljnje obavljanje njegovih dužnosti.

- d) **Djelatnici namještenici i sindikati** zainteresirani su za informacije koje im omogućuju procjenu stabilnosti i profitabilnosti poslodavca, sposobnost osiguranja nadnica, mirovinskog i socijalnog prava, te zapošljavanje.
- e) **Zajmodavci su zainteresirani za** informacije koje im omogućuju odlučivanje o sigurnosti i pravodobnosti povrata zajma i pripadajućeg interesa.
- f) **Dobavljača i ostali vjerovnici** zainteresirani su za informacije koje im omogućuju spoznaju pravodobne uplate dugujućih iznosa i ocjene boniteta poduzeća za buduće poslovne aktivnosti.
- g) **Kupci** su zainteresirani za informacije na temelju kojih će ocijeniti bonitet poduzeća i uvjete za nastavak poslovne suradnje.
- h) **Vlada, njezine agencije organi ponajviše** su zainteresirani za informacije koje omogućuju odlučivanje racionalnoj alokaciji resursa (posebice neobnovljivih), uspješnosti obavljanja djelatnosti poduzeća, o obračunu uplati poreza, taksa i carina (budžetski prihodi) i dr.
- i) Osim toga, vlada je zainteresirana za računovodstvene i neračunovodstvene (pretežito statističke) izvještaje koji se uključuju u državni informacijski sustav (glede računovodstva, primjerice: zbrojni i konsolidirani temeljni financijski izvještaji) i služe kao podloga za kreiranje i praćenje ostvarenja planirane ekonomske politike zemlje.
- j) **Javnost, poglavito lokalna,** zainteresirana je za informacije o uspješnosti i prosperitetu poslovanja poduzeća na njenom području, jer je to važna pretpostavka za moguća otvaranja novih radnih mjesta (zapošljavanje), sigurnost pučanstva, moguće intervencije u lokalnoj infrastrukturi i sl. Osim toga, objavljeni financijski izvještaji mogu pomoći javnosti, kao potencijalnim ulagačima, o bonitetu poduzeća glede odluke o ulaganju kapitala.
- k) **Znanstvenici,** analitičari i strukovne organizacije također su zainteresirane za računovodstvene i ostale informacije koje su im potrebite za zadovoljenje svojih ciljeva i interesa.

Stoga se može potkrijepiti teza da je revizija u tržišnom gospodarstvu «veza koja stvara povjerenje» između nositelja i korisnika informacija. A za tržišno gospodarstvo izuzetno je važno i povjerenje.

Osim toga, revizija je izuzetno značajna prilikom pribavljanja kapitala, bilo na burzi ili tržištu novca. Naime, potencijalni ulagači, uvažavajući mišljenja revizijskih tvrtki u koje imaju povjerenje, odlučuju i o plasiranju raspoloživog kapitala. Zato u većini razvijenih zemalja tržišnog gospodarstva revizija nije propisana kao obveza, već se održava kao potreba za neovisnu ocjenu internog poslovanja i pristup poduzeću, tržištu kupca i tržištu kapitala.

Slika 2: Shematski prikaz revizije (MJERILA, KRITERIJI I PROCEDURE PROVOĐENJA)

1.3. REVIZIJSKI CILJEVI I TVRDNJE MENADŽMENTA

Cilj revizije je omogućiti revizoru da izrazi mišljenje o tome da li su financijski Izvještaji, po svim bitnim pitanjima, sastavljeni u skladu s utvrđenim okvirom za financijsko izvještavanje.

Revizor provodi reviziju tako što dekomponira financijske izvještaje na bilančne Pozicije, a knjiženje u toku godine na vrste transakcija. Revizor se potom usmjerava na tvrdnje menadžmenta.

Početak godine u toku godine kraj godine

Bilanca stanja

Bilanca uspjeha

Dnevnik

Glavna knjiga

Bilanca stanja

Bilanca uspjeha

Tvrdnje menadžmenta su izjave rukovodstva koje se odnose na vrste transakcija i Bilančne pozicije u financijskim izvještajima. Postoji pet vrsta tvrdnji:

1. Postojanje ili pojavljivanje
2. Kompletnost
3. Vrednovanje ili alokacija
4. Prava i obaveze (vlasništvo)
5. Prezentacija i objavljivanje

Postojanje ili pojavljivanje.

Sredstva i izvori sredstava postoje na dan sastavljanja bilanca stanja, a zabilješke transakcije su se zaista pojavile (desile) u danom računovodstvenom periodu (poslovnoj godini).

Kompletnost.

Obuhvaćene su sve transakcije i bilančne pozicije koje trebaju biti uključene u financijske izvještaje.

Vrednovanje ili alokacija.

Sredstva, izvori sredstava, prihodi i rashodi su uključeni u financijske izvještaje u odgovarajućim iznosima.

Prava i obaveze.

Imovina (sredstva) su pravo društva ili poduzeća, a tuđi izvori sredstava su obaveza društva ili poduzeća na dan sastavljanja financijskih izvještaja.

Prezentacija i objavljivanje.

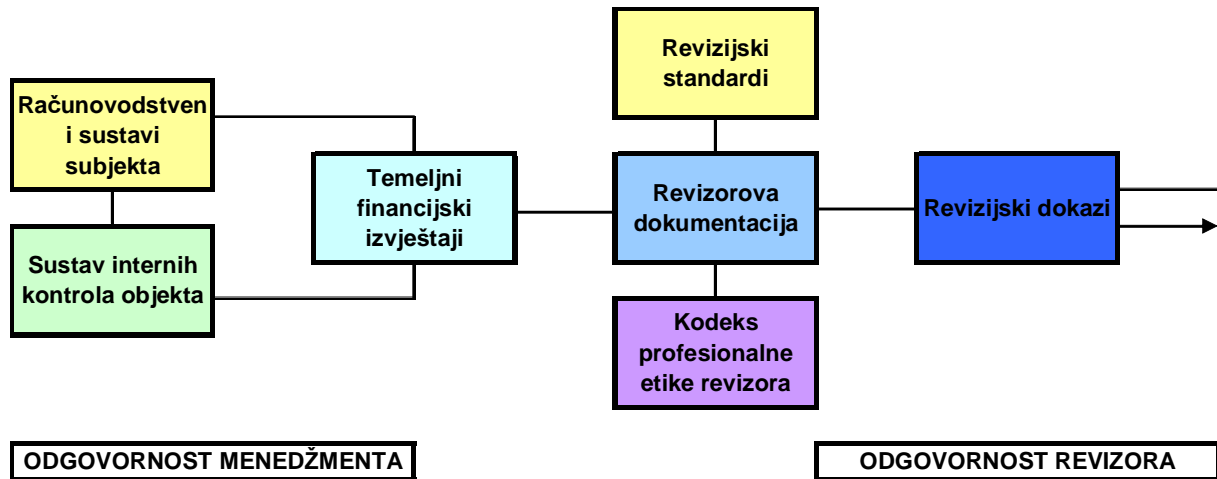
Komponente financijskih izvještaja su pravilno klasificirane, opisane i objavljene.

Revizor sprovodi reviziju tako što vrši provjeru transakcija koje su se desile u toku godine i provjeru konačnih stanja na računima na kraju godine. Kada bi revizor provjerio sve transakcije onda ne bi morao da provjerava stanja na računima. Međutim, s obzirom da je to nepraktično revizori se odlučuju za formu koja daje najbolje rezultate, a to je:

Prikupiti potrebne revizijske dokaze kroz kombinaciju provjera knjiženja (transakcija) koje nastaju u toku godine i konačnih salda koja postoje na kraju godine.

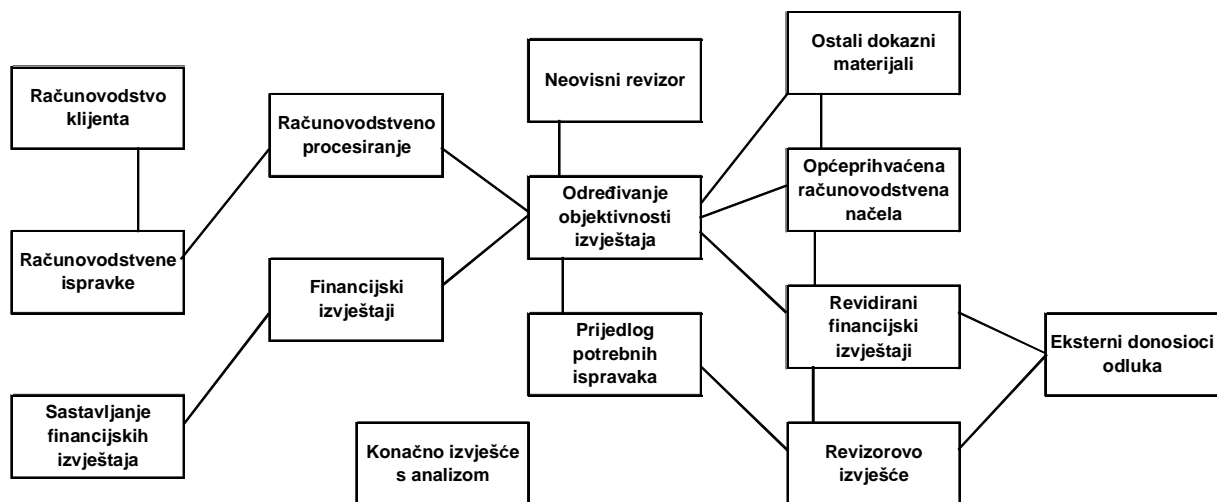
2. OBAVLJANJE REVIZIJE

Postupak obavljanja revizije provodi se u skladu s revizijskim standardima, uvažavajući zakonske regulative i poštujući Kodeks profesionalne etike revizora.

Slika 3: Opća shema postupka revizije, s lociranim odgovornostima menadžmenta

Revizor treba upoznati računovodstveni sustav i sustav internih kontrola klijenta, kako bi primjereno planirao i obavljao reviziju, ne gubeći iz vida procjenu inherentnog i kontrolnog rizika. U postupku revizije revizor oblikuje dokumentaciju koja je značajna za izražavanje mišljenja o objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja, ali služi u slučaju spora kao dokazni materijal da je revizija obavljena u skladu s revizijskim standardima, zakonskim propisima i Kodeksom profesionalne etike revizora. Temeljem radne dokumentacije revizor mora imati dovoljno pouzdanih dokaza, pomoću testova kontrole i postupaka, da bi mogao doći do utemeljenih zaključaka na osnovi kojih oblikuje svoje izvješće s mišljenjem.

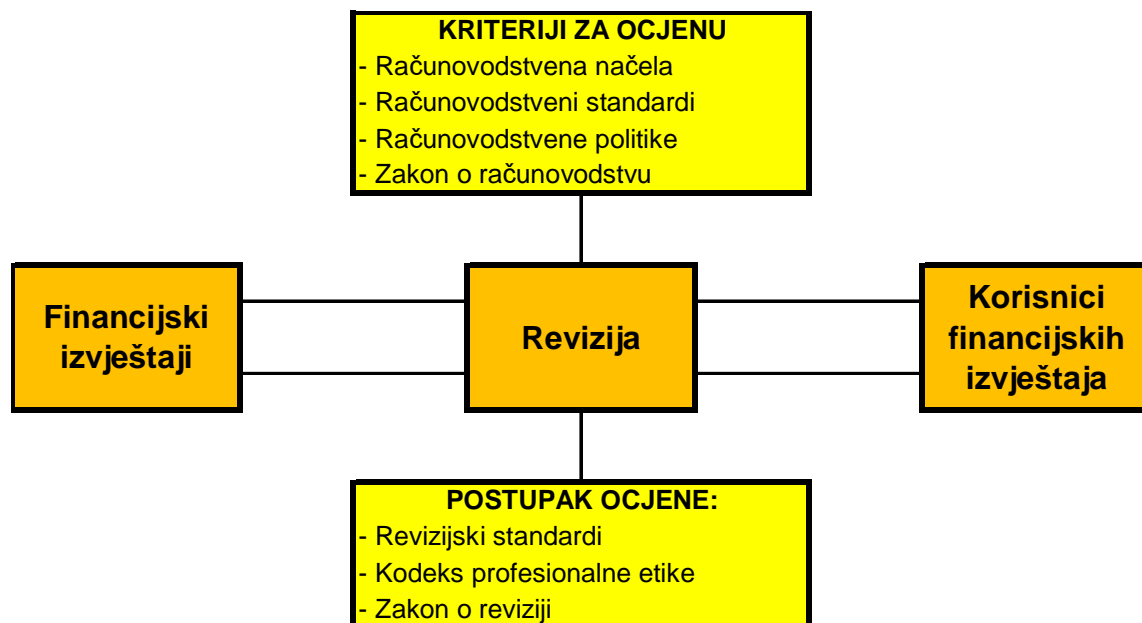
Slika 4: Revizija financijskih izvještaja

2.1. STANDARDI U REVIZIJI FINANCIJSKIH IZVJEŠTAJA

Revizija financijskih izvještaja sasvim je sigurno najznačajniji segment ukupne revizijske djelatnosti. Proces revizije interpoliran je između financijskih izvještaja i njihovih korisnika. Ispitivanjem i ocjenom financijskih izvještaja institucija revizije osigurava svojim korisnicima realnost i objektivnost informacija održanih u financijskim izvještajima. U kontekstu ocjene financijskih izvještaja vrlo su važna dva pitanja:

- kriterij za ocjenu putem kojih se prosuđuje realnost i objektivnost financijskih izvještaja,
- definiranje postupaka ocjene realnosti i objektivnosti financijskih izvještaja.

Uobičajeno se ističe da su temeljni kriteriji za ocjenu sadržani u računovodstvenim načelima i standardima određenim zakonskim propisima. Uloga revizijskih standarda razmatra se, najčešće, u definiranju postupka ocjene financijskih izvještaja. Osim toga, u kontekstu postupka izuzetno značajan je i Kodeks profesionalne etike revizora te zakonski propisi (misli se, prije svega, na Zakon o reviziji). Radi bolje pregledanosti uloga revizijskih standarda u reviziji financijskih izvještaja prikazana je na slici 1. Istaknuto je već da se kod nas primjenjuju međunarodni revizijski standardi (MrevS).

Slika 5: Uloga revizijskih standarda u reviziji financijskih izvještaja

Pregled i ocjena zaključaka, koji su izvedeni iz dokaza, uključujući niz pitanja o tome jesu li:

- a) financijski izvještaji sastavljeni primjenjujući računovodstvene politike;
- b) financijske informacije sastavljene prema zahtjevima zakonskih propisa i pravila što se odnose na sastavljanje financijskih izvještaja,
- c) stajališta predočena u financijskim informacijama u cjelini dosljedna s revizorovom spoznajom o poslovanjem subjekta,
- d) primjerno objavljena sva značajna pitanja koja su važna za prikaz financijskih informacija.

Konačni «produkt» revizije financijskih izvještaja jest revizorovo izvješće o financijskim izvještajima koje se dostavlja zainteresiranim korisnicima.

Mišljenje revizora o objektivnosti i realnosti financijskih izvještaja, kao sastavni dio njegova izvješća, zajedno skraćenim oblicima temeljnih financijskih izvještaja javno se objavljuje i pohranjuje u trgovački registar (sudski registar). Osim toga, značajnije tvrtke u godišnjem izvješću obvezatno predočuju i mišljenje ovlaštenog revizora o objektivnosti i realnosti temeljnih financijskih izvještaja.

U teoriji, pa i u praksi, postoje različitosti glede sistematiziranja faza obavljanja revizije. One su naznačene i u ovom priručniku. Razlike se prije svega odnose na pristup obavljanju revizije analitički ili sintetički.² Stoga to nisu pitanja suštinske naravi, već predstavljaju različita gledišta autora ili revizijskih tvrtki u raščlambi povezanog sustava obavljanja revizija.

Uzimajući u obzir navedeno, mogu se istaknuti i ove faze obavljanja revizije:

- a) planiranje revizije,
- b) provjera i ocjena pouzdanosti sustava internih kontrola,
- c) provjera pozicija temeljnih financijskih izvještaja,
- d) kompletiranje revizije i izrada izvješća s mišljenjem revizora.

U kontekstu cjeline revizijske djelatnosti moguće je govoriti o različitim vrstama revizije.

Osim Međunarodnih revizijskih standarda, vrlo su poznati i američki Općeprihvaćeni revizijski standardi (Generally Accepted Auditing Standards – GAAS) kojih ima ukupno 10 i koji su podijeljeni u tri skupine :

- 1) opći računovodstveni standardi,
- 2) standardi revizije,
- 3) standardi izvještavanja.

Može se reći da se utjecaj tih standarda vrlo snažno osjeća i u Međunarodnim revizijskim standardima³.

Važno je naglasiti da su i za pojedine druge vrste revizije karakteristični određeni pripadajući revizijski standardi. Tako je, primjerice, američki Institut internih revizora donio revizijske standarde za internu reviziju⁴. Za državnu ili javnu reviziju na međunarodnoj razini karakteristični su INTOSAI revizijski standardi na koje se u članku 4. poziva i naš Zakon o reviziji državnih institucija u BiH.

2.2. FAZE REVIZIJE FINACIJSKIH IZVJEŠTAJA

Rezimirajući praktična i teoretska iskustva postupak revizije temeljnih financijskih izvještaja podijeliti u sljedećih pet faza:

- 1) Planiranje revizije
- 2) Prethodni postupci revizije

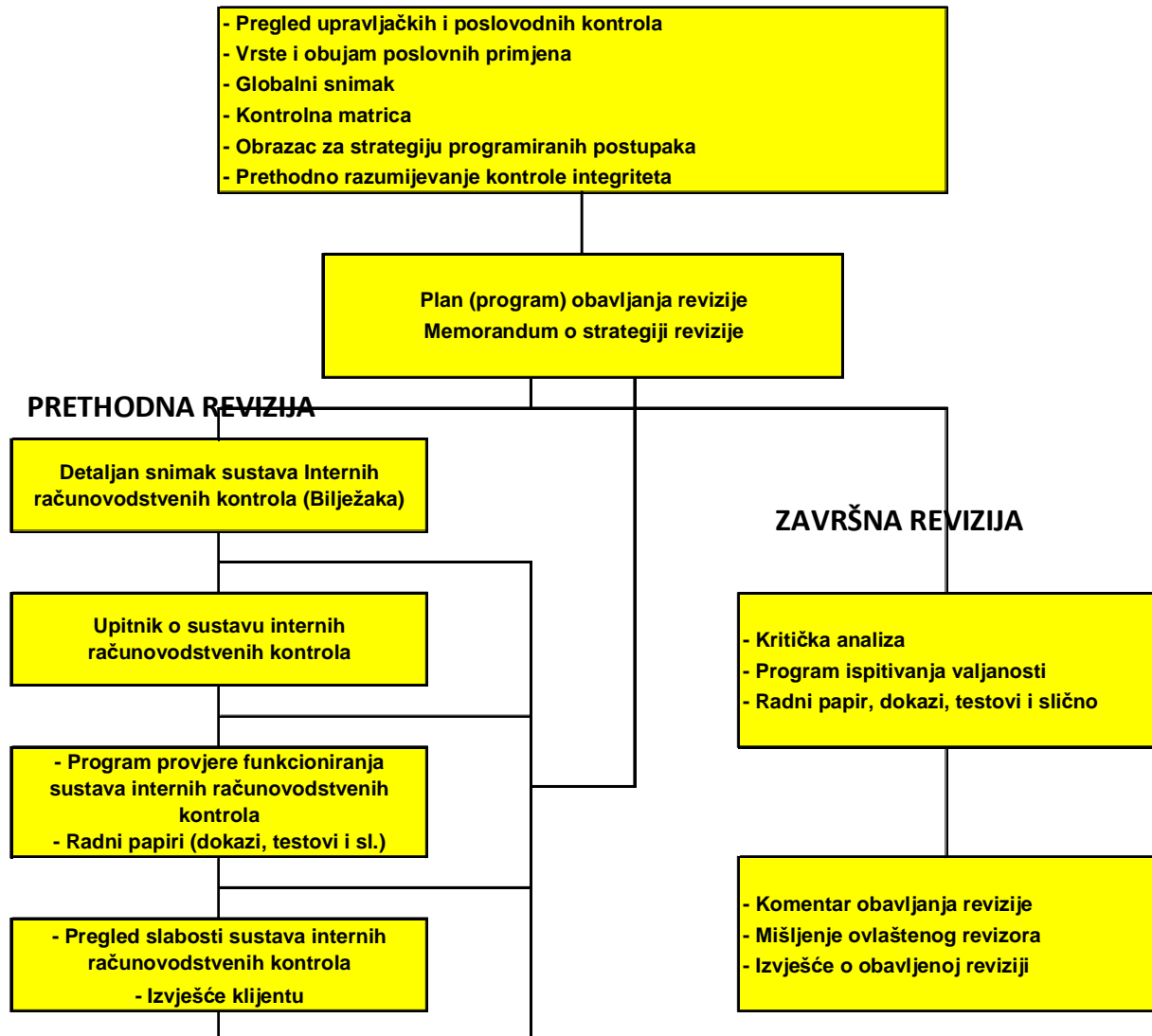
² Sredinom 1993. HUR je donio Kodeks profesionalne etike i objavio ga u Obavijestima Hrvatskog udruženja revizora, br.1/1993., str.23.-25-

³ K.Žager- L.Žager: računovodstveni standardi, financijski izvještaji i revizija, Progres, Zagreb, 1992., str.179-

⁴ J.C.Robertson- F.G.Davis: Auditing, Irwin, Homewood, Illinois, 1988., str.187.-190.

- 3) Ispitivanje podataka u fazi izrade temeljnih financijskih izvještaja
- 4) Završna revizija (ispitivanje podataka iskazanih u temeljnim financijskim izvještajima)
- 5) Kompletiranje revizije i izrada izvještaja

FAZA PLANIRANJA

Slika 6: Shematski prikaz revizije po fazama

AD 1) U **fazi planiranja** treba se upoznati s poslovanjem klijenta, procjenama utjecaja revizijskog poslovnog rizika, materijalnosti i značenjem pojedinih salda te pribaviti i dokumentirati prethodno razumijevanje računovodstvenog sustava.

Za potrebe izrađuje se memorandum o strategiji revizije, sustavu računovodstvenih kontrola, kontrolna matrica, vrste i opseg poslovnih promjena, kritička analiza te plan i program revizije.

AD 2) U prethodne postupke revizije ubrajamo:

- snimanje sustava računovodstvenih kontrola,

- procjenu vrijednosti sustava računovodstvenih kontrola,
- provjeru funkcioniranja sustava računovodstvenih kontrola,
- određivanje pouzdanosti cjelokupnog računovodstvenog sustava,
- provjeru popisa sredstava i usklađivanje na računima obveza i potraživanja,
- izvještaj poslovodstvu o nađenim nedostacima u prethodnom postupku.

Za potrebe izrađuje se detaljni snimak sustava računovodstvenih kontrola, standardni upitnici o sustavu računovodstvenih kontrola, funkcionalni testovi, pregled slabosti sustava računovodstvenih kontrola, obrazac prisustvovanju popisu, potvrđivanje za usklađivanje potraživanja i obveza i preliminarni izvještaj poslovodstva.

AD 3) Ispitivanje podataka u fazi izrade temeljnih financijskih izvještaja svodi se na programe ispitivanja valjanosti podataka koji se unose u bilancu i račun dobiti i gubitka u svrhu pravovremenog otklanjanja uočenom nedostataka i propusta.

AD 4) Ispitivanje podataka iskazanih u temeljnim financijskim izvještajima obuhvaća sljedeću fazu kritične analize, postupke ispitivanja valjanosti te program revizije po pojedinim segmentima bilance i bilance uspjeha.

AD 5) Kompletiranje revizije i izrada izvještaja obuhvaća objedinjavanje rezultata revizije, provjerom naknadno dobivenih podataka i jasno pismeno izraženo mišljenje revizora o objektivnosti i realnosti temeljnim financijskim izvještaja.

3. PLANIRANJE REVIZIJE TEMELJNIH FINANCIJSKIH IZVJEŠTAJA

3.1. UPOZNAVANJE POSLOVANJA KLIJENTA I UOČAVANJE PODRUČJA RIZIKA

U fazi planiranja revizije temeljnih financijskih izvještaja nakon što su uspostavljeni poslovni odnosi između revizora i klijenta nužno je da se revizor upozna s uvjetima poslovanja, djelatnošću, upravljačkim kontrolama i faktorima rizika kod klijenta.

Poslovanje se može upoznati upoznavanjem s organizacijom i saznanjima o kretanjima u razvitku kompanije, obilaskom pogona i odjela klijenta, načinu i vrstama proizvoda te pomoću proučavanja raznih izvještaja o poslovanju i o drugim aktivnostima klijenta.

Saznanja o djelatnosti rada i uvjetima rada potrebna su za razumijevanje i pronalaženje mogućih utjecaja računovodstvene informacije i za obavljanje revizije temeljnih financijskih izvještaja.

Upravljačke kontrole koje prije svega služe poslovodstvu radi praćenja postavljenih ciljeva poslovanjem učinkovitosti poslovanja, iako nemaju isti utjecaj na potpunost, točnost i valjanost računovodstvenih evidencija kao ugrađene računovodstvene kontrole, revizor mora upoznati:

- radi utvrđivanja strategije revizije,
- radi utjecaja na funkcioniranje ugrađenih računovodstvenih kontrola,
- radi unapređenja učinkovitosti revizije,
- radi određivanja pouzdanosti kontrola,

- radi postupka kritičnog ispitivanja.

Sagledavajući faktore koji mogu utjecati na realnost objektivnost prikazivanja podataka u temeljnim financijskim izvještajima, revizor treba imati na umu rizike vezane za prirodu poslovanja klijenta, za procijenjene stavke u godišnjem obračunu, za elemente pristranosti posloводства i za uvjete pod kojima funkcioniraju računovodstvene kontrole.

3.2. PROCJENA MATERIJALNOSTI I REVIZORSKOG RIZIKA

Tijekom cijelog postupka revizije temeljnih financijskih izvještaja, a posebno u fazi planiranja, prijeko je potrebno voditi računa o procjeni materijalnosti i mogućim rizicima.

U formiranju mišljenja o godišnjem obračunu revizor slijedi procedure sačinjene tako da omogućuje formiranje mišljenja da je godišnji obračun uređen uz uvažavanje svih materijalnosti zbog prirode testova i drugi postojećih ograničenja u postupku revizije, zajedno s postojećim ograničenjima svakog sustava internih kontrola. Moguć je rizik da neke od materijalno značajnih nepravilnosti ne budu otkrivene. Međutim, svako saznanje da postoji mogućnost grešaka i nepravilnosti kojih je rezultat materijalno odstupanje treba prouzročiti proširenje revizijskih procedura koje će potvrditi ili eliminirati revizorove sumnje.

Pri određivanju strategije revizije temeljnih financijskih izvještaja te načina, vremena i obuhvatnosti postupka revizije, treba preliminarno procijeniti pogrešno iskazivanje pojedinih stavki financijskih izvještaja od materijalnog značenja.

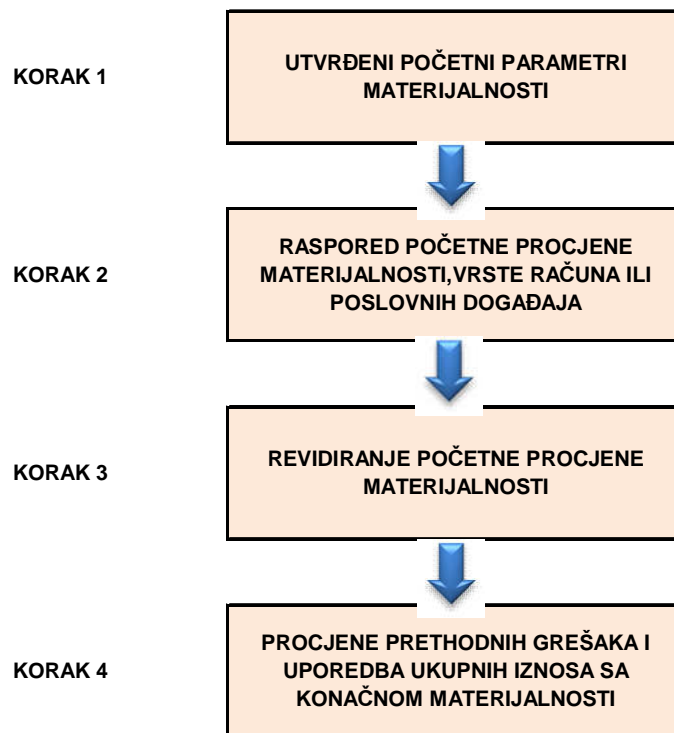
Pogrešno iskazivanje podataka u financijskim izvještajima može se odnositi na pojedinačne ili zbirne iznose koji znatno utječu na realnost i objektivnost iskazivanja podataka u temeljnim financijskim izvještajima, a relevantni su za poslovno odlučivanje.

Materijalnost se može sagledavati s aspekta relativnih veličina, prirode pojedinih stavaka, apsolutnih veličina te značenja za korisnike revizijskih izvještaja, a procjenjivanje materijalnog značenja obavlja se u svim fazama revizije temeljnih financijskih izvještaja.

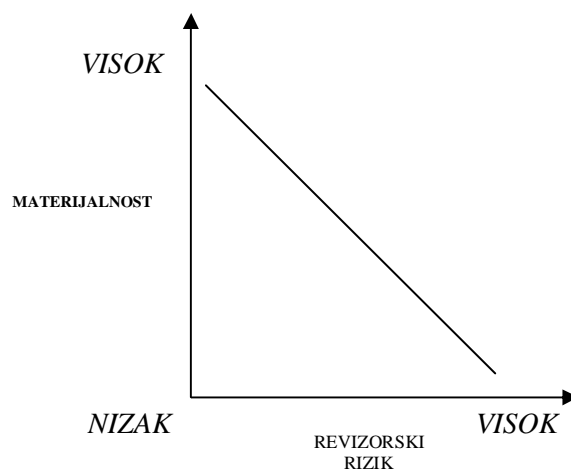
Revizijski rizik je rizik da revizor potvrdi realnost i objektivnost temeljnih financijskih izvještaja ne znajući za postojanje materijalno značajnih nedostataka.

Tri su vrste revizijskog rizika:

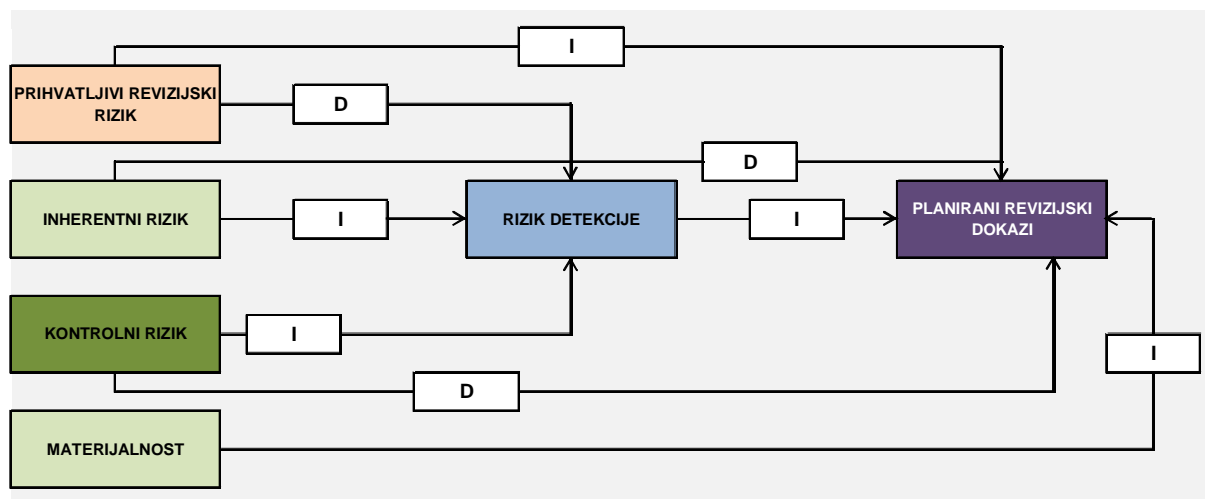
- 1) inherentni rizik koji omogućava postojanje materijalnih pogrešaka,
- 2) kontni rizik kojim se kroz postojeći sustav ne može otkriti ili korigirati postojanje materijalnih pogrešaka,
- 3) rizik koji uz potpunu obuhvatnost može prouzročiti da revizor ne otkrije postojanje materijalnih pogrešaka ponajprije zbog neprimjerene revizijske procedure.

Slika 7: Koraci pri utvrđivanju materijalnosti

Slika 8: Rizik kod revizije

Slika 9: Prikaz rizika pri reviziji financijskih izvještaja

Odnos između odabira materijalno značajnih stavaka i postojanja revizijskog rizika takav je da se obuhvaćanjem revizijskom procedurom svih materijalno značajnih pozicija godišnjeg obračuna pretpostavlja smanjenje revizijskog rizika, i obrnuto.

3.3. STRATEGIJA OBAVLJANJA REVIZIJE

Određivanje strategije obavljanja revizije temeljnih financijskih izvještaja jest izbor između više načina obavljanja revizije temeljnih financijskih izvještaja, samo što se pri izboru sagledavaju svi uočeni specifični rizici i što se i izabere najprikladniji način revizije za svakoga klijenta kod kojega se obavlja revizija temeljnih financijskih izvještaja.

To pretpostavlja da se za sve materijalno značajne stavke u bilanci u računu dobiti i gubitka utvrđuje se njihova provjera na temelju:

- postupka ispitivanja funkcioniranja internih kontrola koji omogućava potvrdu konzistentnosti i pravih funkcioniranja računovodstvenog sustava, a to omogućava primjenu skraćениh postupaka ispitivanja objektivnosti i realnosti iskazanih podataka u temeljni financijskim izvještajima,
- postupka ispitivanja sveobuhvatnosti, točnosti i valjanosti podataka iskazanih u temeljnim financijskim izvještajima.

Pri određivanju strategije obavljanja revizije temeljnih financijskih izvještaja potreban je viši stupanj stručnog prosuđivanja i nužno je provesti pripreme u odnosu na:

- određivanje struktura i broj revizora koji trebaju obaviti konkretnu reviziju temeljnih financijskih izvještaja,
- sudjelovanje pojedinih revizora i specijalista za pojedina područja revizije:
- razumijevanje i razmatranje poslovanja pravne osobe u odnosu na izmjene u načinu privređivanja, izmjenu u računovodstvenom sustavu, procjenu rizika itd.

3.4. DOKUMENTACIJA U FAZI PLANIRANJA REVIZIJE

U svim fazama obavljanja revizije temeljnih financijskih izvještaja radi izražavanja mišljenja o objektivnosti i realnosti podataka iskazanih u temeljnim financijskim izvještajima, revizor mora pribaviti i osigurati dokument koji čine podlogu za izražavanje revizorova mišljenja.

To praktički znači da sve postupke i radnje revizor mora dokumentirati i evidentirati pomoću radnih papira u kojima se ocrta kompletna procedura revizijskog rada u kojima treba biti sadržano dovoljno dokaza za objektivno i stručno revizijsko prosuđivanje.

Prema International Audit Guideline No 3, revizor mora dokumentirati postupke koji su neophodni dokaz da je revizija obavljena u skladu s principima i standardima revizije.

Dokumentiranost postupka revizije postiže se izradom radnih papira koji treba da:

- 1) pomognu pri planiranju i izvođenju postupka revizije temeljnih financijskih izvještaja:
- 2) omoguću kontrole i uvid u pravilnost izvršenja revizijske procedure i
- 3) osiguranju dokumentiranosti postupka revizije, kao podloge za izražavanje revizorova mišljenja.

Radni popisi sadrže stalne i permanentne informacije od važnosti za reviziju temeljnih financijskih izvještaja, koje se najčešće odnose na:

- informacije o organizacijskoj i pravnoj strukturi klijenta,
- izvratke ili kopije važnih dokumenata, ugovora i zapisnika,
- standardizirane obrasce, kao sastavni dio metodologije rada u reviziji,
- evidencije o planiranju revizije i revizijske programe za pojedine faze postupka revizije,
- korespodenciju, važnije analitičke pokazatelje, zaključke o pojedinim činjenicama, dokaze o postupku provjere obuhvatnosti i kvalitete obavljenih revizijskih procedura itd.

Temeljna podloga revizoru za obavljanje revizije temeljnih financijskih izvještaja jest poznavanje metodologije rada u reviziji i postojanje standardne dokumentacije i programa za reviziju.

U fazi planiranja revizije osnovna dokumentacija se odnosi, osim na plan revizije na:

- pregled upravljačkih kontrola,
- vrste i opseg poslovnih promjena,
- sumarni snimak internih kontrola,
- kontrolnu matricu,
- program strategije revizije,
- memorandum o strategiji revizije.

4. PRETHODNI POSTUPCI REVIZIJE

Osnovno je da se postupak revizije temeljnih financijskih izvještaja osniva na vjerodostojnosti prikupljenih činjenica i dokaza te da bude sveobuhvatan, racionalan i kontinuiran.

Postojanje mogućnosti da se u postupku revizije temeljnih financijskih izvještaja provjeri sigurnost sustava određenih računovodstvenih kontrola, da je kontinuiran zadatak koji treba obavljati svake godine te korištenjem mogućnosti kako inspeksijske metode tako i revizijske metode, moguće je zadovoljiti oba navedena kriterija .

To znači da prethodni postupak revizije temeljnih financijskih izvještaja treba sadržavati:

- poznavanje sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola,
- provjeru funkcioniranja sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola,
- određivanje pouzdanosti sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola i cjelokupnog računovodstvenog sustava,
- provjeru propisa sredstava i usklađivanja na računima obveza i potraživanja,
- određivanje reprezentativnog uzorka kojim će se obuhvatiti svi dijelovi poslovanja u skladu s pouzdanošću računovodstvenog sustava.

Dobro organiziran i proveden sustav ugrađenih računovodstvenih kontrola siguran je oslonac za ovlaštenoga revizora u postupku revizije temeljnih financijskih izvještaja.

Poznavanje sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola od posebne je važnosti za ovlaštenog revizora. U osnovi toga poznavanja izgrađuje se cjelokupan pristup utvrđivanju ispravnosti i realnosti temeljnih financijskih izvještaja. Ako ne funkcionira sustav ugrađenih računovodstvenih kontrola, znači da ne funkcionira cjelokupni računovodstveni sustav, i obratno.

Tri su osnovna elementa koji karakteriziraju sustav ugrađene računovodstvene kontrole:

- 1) organizacija računovodstvene službe s posebnim težištem na podjeli dužnosti i zaštiti podataka,
- 2) procedura odobravanja poslovnih promjena , likvidatura dokumentacije, način evidentiranja i način provođenja popisa i usklađivanja,
- 3) posebna kontrolna radna mjesta i provjera na osnovi rukovođenja pojedinim poslovima.

Na osnovi poznavanja sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola, ovlašteni revizor ocjenjuje vrijednost potpunost sustava. Sve računovodstvene kontrole koje su primjerene predmet su daljnjeg interesa ovlaštenog revizora s obzirom na provjeru da li te kontrole funkcioniraju u cijelom promatranom razdoblju. Prema tome, osim što se konstatira da određene kontrole postoje, treba provjeriti imaju li one kontrolnu ulogu tijekom godine na koju se odnosi godišnji obračun. Računovodstvene kontrole koje dobro funkcioniraju omogućit će ovlaštenom revizoru da pri provjeri ispravnosti i realnosti podataka iz temeljnih financijskih izvještaja smanji opseg testova proporcionalno sa stupnjem sigurnosti pojedinih računovodstvenih kontrola. U slučajevima gdje računovodstvene kontrole ne postoje ili ne funkcioniraju, opseg i razina provjere bit će primjereni utjecaju koji takav nedostatak može imati na podatke iz temeljnih financijskih izvještaja.

Provjeravajući pravilnost izvršenja popisa sredstava ovlašteni revizor može:

- sudjelovati u organizaciji provođenja inventure,
- prisustvovati neposrednom popisu radi provjere korektnosti provođenja postupka i prikupljanja test-podataka radi uspoređivanja s originalnim popisnim listama,
- sudjelovati u fazi usklađivanja popisnog i knjigovodstvenog stanja , itd.

Osim provjere sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola i prisutnosti pri popisu sredstava, usklađivanje stanja na računima klijenta s korespondirajućim stanjima kod drugih kompanija, važan je kontrolni objekt prije neposredne provjere temeljnih financijskih izvještaja. Prilikom usklađivanja stanja na računima, ovlašteni revizor treba se uvjeriti u sveobuhvatnost i korektnost usklađivanja, zahtijevati da se usklađivanje provode prije izrade temeljnih financijskih izvještaja. U pojedinim slučajevima bit će potrebno da ovlašteni revizor neposredno provjeri pojedina stanja od većeg materijalnog značenja, ako postoje značajnije razlike koje nisu usklađene. Sve poslove koje ovlašteni revizor izvršava radi revizije temeljnih financijskih izvještaja treba evidentirati, a svi postupci i mišljenja moraju biti dokumentirani. Time se podrazumijeva da se svaka aktivnost, provjera i testiranje evidentiraju na radnim papirima ovlaštenog revizora. Sustavnost u vođenju radnih papira i ostale dokumentacije, koja se prikuplja radi izražavanja mišljenja o ispravnosti i realnosti temeljnih financijskih izvještaja, pretpostavlja da se opći podaci o poslovanju i organizaciji rada posebno odlažu, a posebno podaci i dokumentacija. Ako se tekući podaci i dokumentacija (zajedno s radnim papirima koje ovlašteni revizori izrađuju u postupku revizije)sortiraju i usklade prema pojedinim dijelovima temeljnih financijskih izvještaja izdavanje izvješća o reviziji temeljnih financijskih izvještaja bit će olakšano i temeljeno na dokazima.

Nakon što je provjeren sustav ugrađenih računovodstvenih kontrola, provedena inventarizacija i izvršeno usklađivanje stanja na računima, ovlašteni revizor određuje opseg i način provjere podataka iz temeljnih financijskih izvještaja. Takvim redoslijedom izvršenja poslova i zadataka ovlašteni revizor može načelo reprezentativnih uzoraka izvršiti reviziju temeljnih financijskih izvještaja. Rečeno je da svaka revizija predstavlja sveobuhvatan način provjere, a to se u ovom slučaju postiže kombinacijom pripremnih postupaka i neposredno provjerom podataka i dokumentacije, vezanih za temeljne financijske izvještaje, pri čemu opseg i način završi provjere ovisi o pouzdanosti sustava ugrađenih računovodstvenih kontrola te korektnosti provedenog popisa sredstava i usklađivanja stanja na računima pravne osobe.

Osim što se na takav način zadovoljava načelo sveobuhvatnosti, postiže se i nužna racionalnost, kao realnost temeljnih financijskih izvještaja prije donošenja odluke vlasnika kapitala o prihvaćanju temeljnih financijskih izvještaja i raspodjeli dobiti.

4.1. DOKUMENTACIJA U FAZI PLANIRANJA I PRETHODNIH POSTUPAKA

Hrvatsko udruženje revizor izdalo je knjigu «Međunarodni revizijski standardi», što će znatno olakšati mnogobrojnim novoosnovanim revizijskim tvrtkama izgrađivanje vlastitog metodološkog pristupa u obavljanju poslova revizije financijskih izvještaja. Međutim, obveza

je svih revizijskih tvrtki i svih revizora da se mora držati odrednica Međunarodnih revizijskih standarda, što praktično znači da metodološki pristup mora biti u potpunosti usklađen s Međunarodnim revizijskim standardima- premda svaka revizijska tvrtka može imati posebnosti u procedurama ovisno o specifičnostima pojedinih klijenata.

Jedno od osnovnih načela revizije financijskih izvještaja jest dokumentiranost svih postupaka revizora. Opseg dokumentacije stvar je stručne prosudbe revizora, uz uvjet da radna dokumentacija bude dostatna za izražavanje revizijskog mišljenja.

Isto tako, svaka revizijska tvrtka treba **sačuvati radnu dokumentaciju** kao dokaz da je revizija financijskih izvještaja obavljena sukladno Međunarodnim revizijskim standardima i da se revizorovo mišljenje o realnosti i objektivnosti financijskih izvještaja temelji na činjenicama koje su sadržane u radnoj dokumentaciji.

Oblik i sadržaj radne dokumentacije može ovisiti o specifičnostima i djelatnosti pojedinih klijenata i skupine klijenta ili pak o metodološkom pristupu revizijske tvrtke, ali uvijek sukladno Međunarodnim revizijskim standardima i dostatno za izražavanje revizijskog mišljenja.

Uobičajena je praksa da revizijske tvrtke oblikuju standardne obrasce i programe kao dio radne dokumentacije koja im omogućava da djelotvornije i racionalnije obave reviziju financijskih izvještaja.

U nastavku izlaganja daje se mogući globalni sadržaj nekih standardnih obrazaca i programa koji su uobičajeni u fazi planiranja revizije i prethodnih postupaka u reviziji financijskih izvještaja, s time da oblik i opseg a i sadržaj mogu biti različiti u oblikovanju metodološkoga pristupa svake revizijske tvrtke.

4.1.1. PREGLED ORGANIZACIJSKO- FINANCIJSKIH KONTROLA

Standardni obrazac «Pregled organizacijsko-financijskih kontrola» u globalu bi mogao sadržavati pitanja u svezi s:

- organizacijom društva kapitala,
- organizacijom financijsko-računovodstvenih poslova,
- poslovnom politikom društva kapitala,
- računovodstvenom politikom (razrađeno po pojedinim kategorijama bilance i računa dobitaka i gubitaka)
- postojanjem pravila, akata i druge dokumentacije nužne za pravnu osobnost društva kapitala.
- uputama i pravilima za rad u financijsko-računovodstvenoj službi,
- usklađenošću između nabave, proizvodnje i realizacije,
- vertikalnom i horizontalnom organizacijom povezanosti i odgovornosti,
- stupnjem i mogućnošću automatske obrade podataka,
- informacijama i izvještajima za poslovno odlučivanje,
- pripremama i izradama financijskih izvještaja,
- pokazateljima poslovanja,

- postojanjem planova i usporedbama sa stranim pokazateljima,
- načinom upravljanja društvom kapitala.

4.1.2.VRSTE I OPSEG POSLOVNIH PROMJENA

Ovaj standardni obrazac ima cilj pribaviti određeni broj poslovnih informacija koje su značajne za stanje prethodnih postupaka revizije. Sadržaj tog standardnog obrasca može se odnositi na :

- ukupan prihod ,troškove i dobit prethodnog razdoblja,
- broj zaposlenih (struktura, vrsta poslova, organizacijski dijelovi itd.)
- glavne vrste sirovina, materijala, poluproizvoda i gotovih proizvoda,
- broj skladišnih jedinica , distributivnih centara i slično,
- broj dobavljača i kupaca,
- broj izlaznih i ulaznih dokumenata vezanih uz realizaciju i nabavu,
- broj i vrijednost gotovinskih plaćanja, plaćanje vrijednostima papirima i virmanskim putem,
- način isplate plaća i drugih primanja,
- vlasničku strukturu kapitala,
- način otplate dionica,
- ostale vrste poslovnih promjena relevantne za planiranje i obavljanje revizije financijskih izvještaja.

4.1.3.SUMARNI SNIMAK INTERNIH KONTROLA

U prethodnim postupcima revizije financijskih izvještaja jedan je od temeljnih zadataka revizora snimati internih računovodstvenih kontrola.

Premda postoje različiti načini izrade radne dokumentacije za stanje sustava računovodstvenih kontrola, vrlo često je, uz uporabu grafičkog prikazivanja tokova dokumentacije jedna od mogućnosti svakako i Bilješka o sustavu internih računovodstvenih kontrola.

Potrebno je uspostaviti poslovni događaj od njegova inicijalnog nastanka do zaključnog knjiženja, što pretpostavlja da se može više poslovnih događaja ovisno o potrebama revizora da odredi strategiju revizije, provjeru internih računovodstvenih kontrola, izradu programa funkcioniranja internih kontrola, odnosno da odredi postupke podataka u financijskim izvještajima.

Vrlo često će se revizor odlučiti da napravi sumarni snimak sustava internih kontrola na način da dobije red cjelokupnog računovodstvenog sustava, bez obzira na to da li se radi o kompjutoriziranom sustavu ili sustavu s ručnom obradom podataka. Obično se izrađuju posebne sumarne snimke za svaki značajan ciklus. Sadržaj svakog sumarnog snimka minimalno bi trebao prikazati:

- početno evidentiranje računovodstvenih transakcija;
- kontrole koje potvrđuju točnost početnog evidentiranja;
- kompletiranje i ažuriranje podataka;
- zaključne izvještaje i knjiženja.

4.1.4. PROGRAM STRATEGIJE REVIZIJE I MEMORANDUM O STRATEGIJI REVIZIJE

Standardna dokumentacija koja se odnosi na program strategije revizije i memorandum o strategiji revizije obično je specifičnost metodološkog pristupa pojedine revizijske tvrtke, odnosno predstavlja izbor najprikladniji način obavljanja revizije za određenog klijenta.

Program strategije revizije treba obuhvatiti:

- broj, strukturu i imena članova revizijskog tima koji treba obaviti određenu reviziju;
- udio posebnih stručnjaka i specijalista u obavljanju revizije;
- značajne izmjene u poslovanju klijenta;
- potrebe za ažuriranje dokumentacije;
- procjenu inherentnog rizika;
- obujam postupka kritičke analize;
- procjenu rizika zbog nefunkcioniranja internih kontrola;
- značaj programiranih postupaka;
- programiranje osnovnih postupaka revizije financijskih izvještaja.

Određivanje strategije revizije ne može se locirati samo na pripreme za obavljanje revizije, nego se početna strategija revizije mora pratiti i dopunjavati tijekom obavljanja revizije.

Memorandum o strategiji revizije jest integralni dio ukupne strategije revizije određenog klijenta, a sadržaj standardnog obrasca odnosi se na detaljno razrađene procedure što utječu na utvrđivanje strategije revizije financijskog izvještaja.

4.1.5. PROVJERA FUNKCIONIRANJA INTERNIH RAČUNOVODSTVENIH KONTROLA

Interne kontrole se obično definiraju kao sveobuhvatni sustav kontrola, uspostavljenih od posloводства radi očuvanja imovine, pravilnog odvijanja poslovanja, točnosti i pouzdanosti evidencija i informacija.

Prethodno smo spominjali organizacijsko-financijske kontrole, odnosno upravljačke kontrole koje smanjuju poslovni rizik, osiguravaju poslovne ciljeve, povećavaju uspješnost poslovanja i osiguravaju izdavanja pravilnih i pouzdanih financijskih informacija.

Za razliku od upravljačkih kontrola, interne računovodstvene kontrole utječu na pouzdanost računovodstvene evidencije i očuvanje imovine i od posebnog su značaja za revizora.

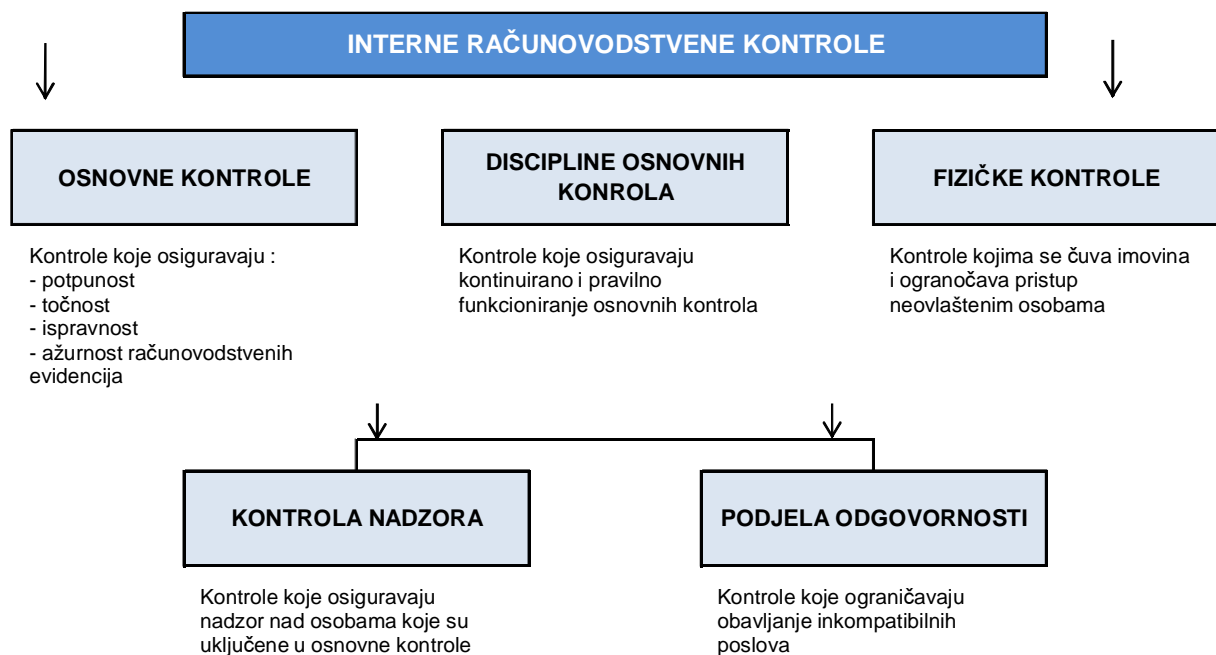
Sustav internih računovodstvenih kontrola treba osiguravati:

- kontinuiranu pravilnu obradu podataka;
- umanjeње rizika na propuste i pogreške;
- pouzdanu podlogu za izradu financijskih izvještaja;
- pravilno evidentiranje imovine;
- pravilno evidentiranje troškova, obveza, rashoda i prihoda.

Standardni obrazac za provjeru funkcioniranja internih računovodstvenih kontrola treba biti prilagođen vrsti poslovnih promjena i najčešće sadrži:

- kontrole fizičkog kretanja robe i materijala;

- kontrole sveobuhvatnosti;
- kontrole otvorenih stavki;
- kontrole obračuna i zbrojnih podataka;
- kontrole ovjeravanja dokumentacije;
- kontrole knjiženja i evidentiranja poslovnih promjena;
- kontrole usklađivanja korespondirajućih evidencija;
- kontrole konfirmacije međusobnih obveza i potraživanja;
- kontrole imovinskopravne dokumentacije;
- kontrole fizičkog nadzora itd.

Slika 10: Shematski prikaz strukture internih računovodstvenih kontrola

Kada je riječ o automatskoj obradi računovodstvenih podataka, standardni obrazac za provjeru funkcioniranja internih računovodstvenih kontrola najčešće sadrži:

- točnost i kompletnost ulaznih podataka:
- ažurnost ulaznih podataka:
- usklađenost programiranih postupaka:
- provjeru točnosti i kompletnosti obrade podataka:
- provjeru ažurnosti održavanja podataka:
- provjeru kompletnosti i točnosti izlaznih podataka:
- provjeru kompletnosti i ažurnosti stalnih i promjenjivih podataka:
- provjeru funkcioniranja programskih postupaka:
- provjeru integralnih kontrola:
- kontrole izmjene i dopuna programskih postupaka:
- fizičko osiguranje datoteka i programa:
- provjeru zaštitnih mehanizama kompjuterske obrade podataka i slično.

4.1. 6. PRISUTNOST PRI RADU

Standardni obrazac za prisutnost pri popisu može sadržavati:

- način organizacije popisa:
- kompletnost i točnost obavljenog popisa:
- predmet i sadržaj popisa:
- način obavljanja popisa:
- podatke za revizijski uzorak karakteristične vrste imovine.

Prisutnost pri popisu je obveza revizora koja se ne može izbjeći jer bi to značilo izražavanje mišljenja realnosti i objektivnosti temeljnih financijskih izvještaja s rezervom, koja je izuzetno značajna za izražavanje revizorova mišljenja. Isto tako potvrđivanje salda s korespondirajućim načinima poslovnih partnera može biti od posebnog značaja za izražavanje revizorova mišljenja.

Pojmovnik:

Pojam revizije - definicije

- **American Accounting Association**
 - Revizija je sistematiziran proces objektiviziranog pribavljanja i stvaranja dokaza o ekonomskim događajima i rezultatima s ciljem da se ustanovi usklađenost između postojećeg poslovanja i izvještaja o poslovanju sa unaprijed definiranim kriterijima te da se to dostavi zainteresiranim korisnicima.
- **Međunarodni revizijski standardi**
 - Revizija je neovisno ispitivanje financijskih izvještaja ili onih financijskih informacija što se odnose na subjekt, onaj profitno usmjeren ili onaj koji to nije, bez obzira na njegovu veličinu ili zakonski oblik, kada je takvo ispitivanje potaknuto s izražavanjem mišljenja o tome.
- **MRevS-i** su kratica za Međunarodne revizijske standarde, a predstavljaju temeljna načela, postupke, pravila i smjernice za provedbu revizije. Obvezna primjena MRevS-a u utvrđena je odredbom iz Zakona o računovodstvu i reviziji (Službeni list F BiH 32/05,i 72/05.)
- **Mišljenje revizora** je njegovo zaključno mišljenje, koje se daje nakon provedbe postupka revizije financijskih izvještaja, o tome prikazuju li financijski izvještaji objektivno i realno financijsko stanje i rezultate poslovanja. Moguća su sljedeća standardizirana mišljenja revizora: **pozitivno** (kada se ocijeni da financijski izvještaji, u svim značajnim elementima, realno i objektivno prikazuju financijsko stanje i rezultat poslovanja); **s rezervom** (kada se ocjenjuje da se realnost i objektivnost pojedinih kategorija i bilančnih pozicija u financijskim izvještajima trebaju prihvatiti s rezervom); **negativno** (kada se ocjenjuje da financijski izvještaji ne prikazuju realno i objektivno financijsko stanje i rezultate poslovanja poduzetnika). Ako se nakon provedene revizije izrazi mišljenje različito od pozitivnog radi se o tzv. modificiranom mišljenju revizora, ili se revizor, zbog nedostatka elemenata, suzdržao

od davanja mišljenja («**mišljenje bez mišljenja**»), u izvješću je potrebno dati posebno obrazloženje.

- **Interne kontrole** (prema odredbi iz točke 8. MRevS-a 400), predstavljaju sustav metoda i postupaka, što ih je usvojio menadžment poduzetnika, i koji mu pomažu pri ostvarivanju ciljeva i pridonose redovitom i uspješnom upravljanju poslovanjem. Interne kontrole uključuju i odanost politici menadžmenta, zaštitu imovine, sprječavanje i otkrivanje prijevara i pogrešaka, ispravnost i cjelovitost računovodstvene evidencije, pravodobnost pripreme vjerodostojnih financijskih informacija.
- **Izvještaj o novčanim tokovima** jedan je od temeljnih financijskih izvještaja, koji pokazuje obujam i strukturu priljeva i odljeva novca i novčanih ekvivalenata u obračunskom razdoblju. Svrha je izvještaja, na temelju sadašnjeg stanja, pokazati korisnicima mogućnosti poduzeća u «stvaranju novca» u budućnosti, kao i «kvalitetu» ostvarenih novčanih tokova u promatranom obračunskom razdoblju. tokove. Svi novčani tokovi klasificiraju se u okviru tri skupine aktivnosti: poslovne, financijske i ulagateljske.
- **Izvještaj o promjeni glavnice** jedan je od temeljnih financijskih izvještaja, čija je svrha pokazati promjene stavaka glavnice (kapitala), koje su nastale između dvaju datuma bilance, te na taj način dati podlogu za prosudbu kvalitete dijela bilančne strukture.
- **Izvori financiranja (pasiva) bilance** pokazuje obujam i strukturu izvora financiranja raspoložive imovine, na određeni dan, odnosno pokazuje tko je stvarni vlasnik postojeće imovine (ukupnih sredstava) u aktivi bilance. U tom smislu, uobičajeno se govori o vlastitim izvorima (kapitalu) i tuđim izvorima financiranja (obvezama). Dakle, cjelokupna pasiva dijeli se na dva temeljna segmenta, i to: vlastite izvore (kapital, glavnica), i tuđe izvore (obveze).
- **Kapital (glavnica)** pokazuje obujam i strukturu vlastitih izvora financiranja, a predstavlja neto imovinu poduzeća, odnosno vrijednost dijela ukupno raspoložive imovine u aktivi bilance, koje je stvarni vlasnik poduzeće. Nominalni iznos kapitala odgovara pojmu «knjigovodstvene vrijednosti» poduzeća, a predstavlja razliku između ukupne imovine i ukupnih obveza na određeni dan.
- **Kodeks profesionalne etike** je skup načela i pravila, kojima ovlaštene revizori, članovi, izražavaju svoja stajališta o odgovornosti spram javnosti, korisnicima svojih usluga i pripadnicima revizijske profesije. Načela i pravila Kodeksa utvrđuju revizorovu obvezu nepokolebljivog ponašanja i djelovanja vrijednog štovanja, čak i uz žrtvovanje osobnih probitaka, i u slučajevima kada to zakonskim propisima nije nametnuto.
- **Mišljenje revizora** je njegovo zaključno mišljenje, koje se daje nakon provedbe postupka revizije financijskih izvještaja, o tome prikazuju li financijski izvještaji objektivno i realno financijsko stanje i rezultate poslovanja. Moguća su sljedeća standardizirana mišljenja revizora: **pozitivno** (kada se ocijeni da financijski izvještaji,

u svim značajnim elementima, realno i objektivno prikazuju financijsko stanje i rezultat poslovanja.); **s rezervom** (kada se ocjenjuje da se realnost i objektivnost pojedinih kategorija i bilančnih pozicija u financijskim izvještajima trebaju prihvatiti s rezervom); **negativno** (kada se ocjenjuje da financijski izvještaji ne prikazuju realno i objektivno financijsko stanje i rezultate poslovanja poduzetnika). Ako se nakon provedene revizije izrazi mišljenje različito od pozitivnog radi se o tzv. modificiranom mišljenju revizora, ili se revizor, zbog nedostatka elemenata, suzdržao od davanja mišljenja («**mišljenje bez mišljenja**»), u izvješću je potrebno dati posebno obrazloženje.

- **MRevS-i** su kratica za **Međunarodne revizijske standarde**, a predstavljaju temeljna načela, postupke, pravila i smjernice za provedbu revizije. Obvezna primjena MRevS-a u F BiH utvrđena je odredbom Zakona o računovodstvu i reviziji.
- **MRS-i** su kratica za Međunarodne računovodstvene standarde, a predstavljaju skup pravila za računovodstvenu obradu poslovnih transakcija, te procjenu pozicija koje se iskazuju u financijskim izvještajima, koje su usvojile države članice Komiteta za računovodstvene standarde (KMRS). Temeljem odredbe iz čl. 15. Zakona o računovodstvu, MRS-i su dio pravnog sustava Republike Hrvatske na području računovodstva.
- **Načela revizije** (prema odredbama MRevS-a 200), jesu sljedeća:
 - a) revizor mora djelovati u skladu s Kodeksom etike profesionalnih računovođa;
 - b) revizor treba obavljati reviziju u skladu s Međunarodnim revizijskim standardima (MRevS-ima);
 - c) revizor treba planirati i provoditi reviziju polazeći od pretpostavke visoke razine opreznosti, jer pretpostavlja da uvijek mogu postajati uvjeti koji bi mogli izazvati materijalno značajne pogreške u financijskim izvještajima. Na primjer, revizor uobičajeno očekuje da će naći dokaze kojima će potvrditi izjave menadžmenta, a ne pretpostavlja da je predstavljanje uobičajeno korektno.
- **Objekt revizije** jest poslovanje poduzetnika i njegovi financijski izvještaji.
- **Obveznik revizije** jest svaki veliki i srednje veliki poduzetnik, ako je organiziran kao dioničko društvo. Financijski izvještaji malih poduzetnika, organiziranih kao dionička društva, obveznici su provođenja skraćene revizije (uvida u poslovanje) svake treće godine.
- **Ovlašteni revizor** je osoba, koja je završila edukaciju prema verificiranom programu stručne udruge, koja je položila odgovarajući ispit i stekla certifikat ovlaštenog revizora. Uvjeti za stjecanje zvanja ovlaštenog revizora utvrđeni su odredbom Zakona o reviziji.
- **Poduzetnik**, sa stajališta Zakona o računovodstvu je pravna osoba, koja obavlja gospodarsku djelatnost, s ciljem postizanja dobiti. Poduzetnik je i fizička osoba, koja

samostalno obavlja djelatnost, s ciljem postizanja dobiti, ako je posebnim propisima određena kao obveznik plaćanja poreza na dobit.

- **Predmet revizije** jest analiza i ocjena usklađenosti objekta revizije s unaprijed postavljenim kriterijima, utvrđenih u računovodstvenim standardima, zakonskim propisima, pravilima struke ...
- **Prihodi** su povećanje gospodarskih koristi u određenom obračunskom razdoblju, koji najčešće proizlaze iz poslovnih aktivnosti (prodaje proizvoda i usluga), a koji mogu biti u obliku priljeva ili povećanja imovine ili smanjenja obveza, što rezultira povećanjem vlasničkog kapitala. Dakle, prihodi su, u pravilu, vrijednost prodanih proizvoda, robe i pruženih usluga u određenom vremenskom razdoblju. Osim rečenih, prihodi uključuju i različite dobitke, koji ne moraju biti rezultat redovnih aktivnosti poduzeća (dobitci od prodaje stvari dugotrajne imovine, dobitci od prodaje vrijednosnih papira, različite potpore i sl.). Na prvoj razini klasifikacije prihoda, razlikuju se: **poslovni, financijski i izvanredni prihodi**.
- **Račun dobiti i gubitka (R D/G)** jedan je od temeljnih financijskih izvještaja, koji pokazuje obujam i strukturu ostvarenih prihoda i rashoda, te konačni financijski rezultat poduzetnika u određenom obračunskom razdoblju. Polazni model ovoga izvještaja je sljedeći:
 1. ukupni prihodi;
 2. ukupni rashodi;
 3. dobit ili gubitak prije poreza (1-2);
 4. porez na dobit; neto dobit ili gubitak razdoblja (3-4).
- **Računovodstvene politike** obuhvaćaju načela, osnove, konvencije, pravila i postupke, koje je menadžment usvojio prilikom sastavljanja i prezentiranja financijskih izvještaja. Postoji mnogo različitih računovodstvenih politika u primjeni, čak kada se odnose na isti predmet, te je potrebna prosudba pri izboru i primjeni onih politika koje uvjetima poduzeća najbolje odgovaraju da se pravilno prikaže njegov financijski položaj i rezultat njegova poslovanja (odredba iz točke 6. MRS-a 1).
- **Rashodi** su, suprotno od prihoda, smanjenje gospodarskih koristi u određenom obračunskom razdoblju, u obliku odljeva ili iscrpljenja (smanjenja) imovine ili stvaranje (povećanja) obveza, što rezultira smanjenjem vlasničkog kapitala. Rashodi predstavljaju ona ulaganja u poslovni proces, koja su nužni uvjet za obavljanje djelatnosti, odnosno koja su potrebna za ostvarenje prihoda. Dakle, rashodi su troškovi sadržani u prodanim proizvodima i pruženim uslugama. Osim spomenutih, rashodi uključuju i gubitke, koji ne proizlaze iz redovnih aktivnosti poduzeća (gubitak imovine u slučaju požara, poplave, neuobičajeni drugi gubitci i sl.). Kao i prihodi, rashodi se na prvoj razini klasificiraju kao: **poslovni, financijski i izvanredni**.
- **Revizija financijskih izvještaja** je postupak ispitivanja i ocjene financijskih izvještaja te podataka i metoda, što se primjenjuju pri sastavljanju financijskih izvještaja, na

temelju kojih se daje stručno mišljenje o realnosti i objektivnosti stanja imovine, kapitala, obveza i rezultata poslovanja poduzetnika.

- **Revizija osnivanja** jest postupak koji se provodi temeljem obveze iz Zakona o privrednim društvima u slučaju osnivanja trgovačkog društva unosom stvari i/ili prava. Nakon provedbe revizije, revizor treba potvrditi točnost i potpunost podataka osnivača o ulaganju u temeljni kapital, te odgovara li vrijednost ulaganja i preuzimanja stvari i prava iznosu temeljnog kapitala. Revizora osnivanja imenuje nadležni trgovački sud. Revizija osnivanja provodi se i u slučaju osnivanja unosom novca, ako su jedan ili više osnivača imenovani za člana uprave ili nadzornog odbora društva.
- **Revizija poslovanja**, za razliku od revizije financijskih izvještaja, predstavlja postupak revizije pojedinih poslovnih procesa poduzetnika (stanje organizacije pojedinih procesa i poslovnih funkcija, ocjena stupnja dokumentiranosti procesa, postupci kontrole ...).
- **Revizija povećanja temeljnog kapitala**, jest postupak koji se provodi temeljem obveze iz Zakona o privrednim društvima (u slučaju povećanja temeljnog kapitala trgovačkog društva unosom stvari i/ili prava, te u slučaju povećanja temeljnog kapitala iz sredstva društva).
- **Revizija pripajanja (spajanja)** jest postupak koji se provodi temeljem obveze iz Zakona o privrednim društvima (u slučaju pripajanja i/ili spajanja trgovačkih društava. Nakon provedbe revizije, revizor treba pregledati ugovor o pripajanju i izraditi pisano izvješće o obavljenoj reviziji, u kojemu potvrđuje ispravnost zamjene dionica između pripojenog društva, s jedne, i društva preuzimatelja, s druge strane (u slučaju pripajanja). Slično vrijedi i u slučaju postupka spajanja dvaju ili više trgovačkih društava).
- **Revizorska tvrtka** je trgovačko društvo u statusu dioničkog društva ili društva s ograničenom odgovornošću, koja ispunjava uvjete iz Zakona o reviziji, a što se potvrđuje posebnim rješenjem Ministarstva financija.
- **Rizik revizije** proizlazi iz mogućnosti neprimjerenog revizorskog mišljenja o financijskim izvještajima, a može uključivati: inherentni rizik, kontrolni rizik i detekcijski rizik. Prema odredbi iz MRevS-a 400, rečene vrste rizika imaju sljedeće pojmovne odrednice. **Inherentni** rizik znači podložnost nekog stanja računa ili vrste transakcije pogrešci koja bi mogla postati značajna, pojedinačna ili skupna, s pogrešnim iskazivanjem drugih stanja ili transakcija, podrazumijevajući da nema potrebne interne kontrole. **Kontrolni** rizik je rizik pogreške, koji se može pojaviti na stanju računa ili vrsti transakcije i koji može postati značajan, pojedinačno ili skupno, zajedno s ostalim pogreškama na stanjima ili vrstama transakcija, i koji se neće pravodobno spriječiti ili otkriti sustavom internih kontrola. **Rizik neotkrivanja** označuje onaj rizik kada se revizijskim postupcima ne otkriju pogreške, koje se nalaze u saldima računa ili u vrstama transakcija, a mogle bi biti značajne, bilo pojedinačno ili zajedno s pogreškama drugih salda računa ili vrsta transakcija.

- **Skraćena revizija (uvid)** provodi se prema odredbama iz MRevS-a 910, a predstavlja takav postupak revizije, koji ne daje konačno mišljenje o financijskim izvještajima (tzv. pozitivno uvjerenje). Skraćena revizija pruža umjerenu razinu uvjerenja da informacije podvrgnute uvidu ne sadrže značajna pogrešna prikazivanja, što se izražava tzv. negativnim uvjerenjem. Mišljenje revizora, u ovome se slučaju, izražava (za pozitivno mišljenje) na sljedeći način: «Temeljem našega uvida, ništa nas nije upozoravalo na mogućnost da povjerujemo kako predmetni financijski izvještaji ne daju istinit i fer prikaz financijskog stanja i poslovanja društva u xxxx godini.»
- **Svrha revizije** jest, najkraće rečeno, povećati njihovu vjerodostojnost kod korisnika (vlasnika, burze, banke, poslovni partneri ...).

Vrste revizije. Revizija se, prema objektu ispitivanja, dijeli na: reviziju poslovanja i reviziju financijskih izvještaja. Prema subjektu, koji provodi reviziju, razlikuju se: državna revizija, interna revizija i komercijalna revizija

ZAKLJUČAK:

Financijska izvješća temeljna su podloga i polazište za analizu poslovanja i ocjenu stanja poduzeća. Revizija je neovisno ispitivanje financijskih izvješća ili onih financijskih informacija što se odnose na subjekt, onaj profitno usmjeren ili onaj koji to nije, bez obzira na njegovu veličinu ili zakonski oblik, kad je takvo ispitivanje potaknuto s namjerom izražavanja mišljenja o tome.

Revizija je organizirana i svrhovita aktivnost kojom se naknadno ispituje poslovanje poduzeća, i to prije svega financijska izvješća ili financijske informacije koje se odnose na subjekt. Revizijom financijskih izvješća želi se utvrditi da li prezentirana financijska izvješća realno i objektivno prikazuju financijski položaj i uspješnost poslovanja poduzeća, što podrazumijeva izbor kriterija za ocjenu realnosti i objektivnosti, a to su računovodstvena načela, računovodstveni standardi i zakonski propisi.

Reviziju obavljaju neovisne i stručne osobe izvan poduzeća, prema utvrđenim pravilima sadržanima u revizijskim standardima i kodeksu profesionalne etike. Revizorovo izvješće o financijskim izvještajima mora se temeljiti na objektivnim dokazima i dostavlja se zainteresiranim korisnicima.

Temeljni je, dakle, zadatak revizije zaštita interesa vlasnika kapitala, te stvaranje pouzdane informacijske podloge za racionalno odlučivanje i upravljanje. Reviziju uvijek valja promatrati kao pretpostavku kvalitetnih i vjerodostojnih informacija i kao takva ona postaje jedan od ključnih instrumenata upravljačke ekonomije, odnosno temelj međusobnog komuniciranja i povjerenja svih interesnih skupina koje izravno ili neizravno upravljaju poslovanjem poduzeća.

Literatura:

- B.Vukoja; Revizija finansijskih izvještaja i upravljanje rizicima u poduzeću; Finansijski propisi i praksa; Fircon d.o.o. broj 02/2007.;
- Ratliff R. & Reding K., Introduction to Auditing: Logic, Principles and Techniques, Altamonte Springs, The Institute of Internal Auditors, 2002
- Diamond R.M. , Designing & assessing courses & curricula: A practical guide, San Francisco, CA: Jossey-Bass. 1998
- Dick M., Sheard J., Bareiss C., Carter J., Joyce D., Harding T., Laxer C. Addressing student Cheating: definitions and solutions, ACM SIGCSE Bulletin, 35(2), 172-177
- Discenza R., Howard C., Schenk K., The Design and management of effective distance learning Programs, Idea Group Inc, 2002.
- Hillman D. C. A., Willis D. J., Gunawardena C. N. Learner-interface interaction in distance Education: An extension of contemporary models and strategies for practitioners, The American Journal of Distance Education, . 1994
- Holcomb L. B., King F.B., Brown S. W. ., Student Traits and Attributes Contributing to Success in Online Courses: Evaluation of University Online Courses, The Journal of Interactive Online Learning 2.3 <http://www.ncolr.org/> . 2004
- International Standards for Professional Practice of Internal Auditing, Institute of Internal Auditors, Altamonte Springs, 2003, www.theiia.org/iiia/index.cfm?doc_id=1499
- ACCA, Program za samoučenje, Radna sveska 3, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 1992.
- V.Z.Brink, H. Witt, Modern Internal Auditing, Fourth Edition, New York, John Wileys&Sons, 1982
- European Confederation of Institutes of Internal Auditing, Position Paper on Internal Auditing in Europe, April 1996,
- Holmberg B. , Guided didactic conversation in distance education, In D. Sewart, D. Keegan, & B. Holmberg (Eds.), Distance Education: International Perspectives (. New York: St. Martin's Press. (1983
- Holmberg B. , The evolution of the character and practice of distance education, Open Learning, 1995.
- Keegan D. , Foundations of distance education, London: Routledge. [109] Knolle J. (2001), Good Online Instruction: Self-assessment for Online Instructors, Internal training Document, California State University, Chico 1990.
- Mintz A. P. , Web of deception: misinformation on the Internet, New York: cyberage Books. 2002.
- Mitnick K. , The art of deception, New York: cyberage Books. 2002.
- Moore M. G., Thompson M.M. (1990), The effects of distance learning: A summary of the literature.
- International Federation of Accountants (IFAC), Enterprise Governance – Getting the Balance Right, February 2004, www.ifac.org
- JAFIS, Zbornik radova na temu: Interna revizija i interna kontrola nad poslovanjem, Sarajevo, 2004
- Alexander Hamilton Institute, Interna revizija – Ključ finansijskih i operativnih poboljšanja u poslovanju, Zagreb. Potecon, 1998
- J. Ridley, A. Chambers, Leading Edge – Internal Auditing, Hertfordshire, ICSA Publishing Ltd, 1998

- Kodeks računovodstvenih načela i računovodstveni standardi Federacije BiH, Zavod za računovodstvo i reviziju, Sarajevo, 1998.
- Standardi revizije i srodnih usluga Federacije BiH, Zavod za računovodstvo i reviziju, Sarajevo 1998.
- Kovačević R. Revizija u tržišnom gospodarstvu, Informator, Zagreb, 1993.
- A Chambers, G.M. Selim, G. Vinten, Internal Auditing, Second Edition, London, Pitman Publishing, 1987
- Research Monograph No. 2. University Park, The Pennsylvania State University. [135]
- Moore M. G., Three types of interaction, The American Journal of Distance Education, 1989
- Moore M. G., Kearsley G., Distance education: A systems view, Belmont, CA. Wadsworth. 2000.
- Moore M. G, William G., Handbook of distance education, Lawrence Erlbaum Associates, 2
- Morse K., Does one size fit all?, Exploring asynchronous learning in a multicultural Environment. 2003.
- MRTG, Multi Router Traffic Grapher - <http://www.mrtg.org>.
- Porac J., Thomas H., Managing cognition and strategy: Issues, trends and future directions, In A. Pettigrew, H. Thomas, & R. Whittington (eds.), Handbook of strategy and management (pp. 165-181). London: Sage. (2002
- Prosise C., Mandia K. (2003), Incident response and computer forensics, second edition, Emeryville, CA: mcgraw-Hill/Osborne.
- Spremić I. Rizik revizije –časopis Revizija broj 1/95, Zagreb, 1995.
- Spremić I. Razumjevanje interne kontrole u reviziji temeljnih finansijskih izvještaja, Revizija, Hrvatska udruga revizora, Zagreb, broj 2/99,
- Spremić I. Kako čitati i razumjeti Revizorsko izvješće I i II dio, Revizija, Hrvatska udruga revizora, broj 4/98 Zagreb, 1998.
- Žager L. Računovodstveni standardi, finansijski izvještaji i revizija, Inženjerski biro d.d. Zagreb, 1996.
- Žager L. Međunarodni revizijski standardi, prijevod sa engleskog jezika, Hrvatska udruga revizora, Zagreb, 1999.
- Razni materijali sa seminara i simpozija sa kontinuirane edukacije računovođa i revizora u F BiH